

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ОРГАНІВ

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE OPERATION OF PENITENTIAL BODIES

Білак Н.І., к.ю.н.,
керівник АО «Світло»

Стаття присвячена дослідженню міжнародних стандартів функціонування пенітенціарних органів. Актуальність теми зумовлено необхідністю забезпечення прав людини в місцях позбавлення волі, дотримання міжнародних норм та стандартів у сфері поводження з ув'язненими, а також необхідністю реформування пенітенціарної системи України відповідно до європейських та міжнародних стандартів.

Проаналізовано основні міжнародні документи, що регулюють діяльність пенітенціарних органів, зокрема такі як Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН (Правила Мандели), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та інші. Акцентовано увагу на основних принципах функціонування пенітенціарних органів, такі як повага до людської гідності, заборона катувань та жорстокого поводження, забезпечення належних умов утримання, медичне обслуговування, ресоціалізація засуджених, нагляд та незалежний контроль. Виокремлено роль міжнародних стандартів, що стосуються поводження з ув'язненими, умов утримання, медичного обслуговування, дисципліни та нагляду.

Охарактеризовано питання підготовки персоналу пенітенціарних органів, їх відповідальності за порушення прав людини та необхідності забезпечення незалежного контролю за діяльністю пенітенціарних установ. Обґрунтовано потребу приведення діяльності пенітенціарних органів України у відповідність до міжнародних стандартів, що є необхідною умовою для забезпечення прав людини та підвищення ефективності пенітенціарної системи.

Запропоновано конкретні рекомендації щодо удосконалення пенітенціарної системи України, спрямовані на забезпечення дотримання міжнародних стандартів, покращення матеріально-технічного забезпечення установ, підвищення рівня кваліфікації персоналу та посилення громадського контролю. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність подальшого дослідження міжнародних стандартів функціонування пенітенціарних органів та пошуку ефективних шляхів їх впровадження в Україні.

Ключові слова міжнародні стандарти, пенітенціарні органи, права людини, засуджені, особи, взяті під варту, умови утримання, поводження з ув'язненими, медичне обслуговування, ресоціалізація, нагляд, незалежний контроль, жорстоке поводження, катування, нелюдське поводження, гідність, безпека, персонал, міжнародні договори, рекомендації, мінімальні стандарти, європейські правила, стандарти ООН, принципи, кодекси, конвенції.

The article is devoted to the study of international standards for the functioning of penitentiary bodies. The relevance of the topic is due to the need to ensure human rights in places of deprivation of liberty, compliance with international norms and standards in the field of treatment of prisoners, as well as the need to reform the penitentiary system of Ukraine in accordance with European and international standards. The main international documents regulating the activities of penitentiary bodies are analyzed, in particular, such as the European Prison Rules, the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Mandela Rules), the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, and others. The main principles of the functioning of penitentiary bodies are emphasized, such as respect for human dignity, the prohibition of torture and ill-treatment, ensuring appropriate conditions of detention, medical care, resocialization of convicts, supervision and independent control. The role of international standards concerning the treatment of prisoners, conditions of detention, medical care, discipline and supervision is highlighted.

The issues of training of penitentiary personnel, their responsibility for human rights violations and the need to ensure independent control over the activities of penitentiary institutions are characterized. The need to bring the activities of penitentiary bodies of Ukraine into line with international standards is substantiated, which is a necessary condition for ensuring human rights and increasing the efficiency of the penitentiary system.

Specific recommendations are proposed for improving the penitentiary system of Ukraine, aimed at ensuring compliance with international standards, improving the material and technical support of institutions, increasing the level of personnel qualifications and strengthening public control. Based on the research conducted, a conclusion is drawn about the need for further research into international standards for the functioning of penitentiary bodies and finding effective ways of their implementation in Ukraine.

Key words: international standards, penitentiary institutions, human rights, convicts, persons taken into custody, conditions of detention, treatment of prisoners, medical care, resocialization, supervision, independent control, ill-treatment, torture, inhuman treatment, dignity, security, personnel, international treaties, recommendations, minimum standards, European rules, UN standards, principles, codes, conventions.

Міжнародні стандарти мають особливе значення у становленні теорії правових обмежень засуджених, а також практики їх застосування. Саме в них закріплювались перші захисні бар'єри від необґрунтованих обмежень прав засуджених. Визначаючи той мінімум, до якого треба прагнути, вони встановлюють межу, за якою обмеження починає мати характер необґрунтованого та такого, що має бути переглянуто та змінено. Актуальність вирішення означених проблем пов'язана з обранням Україною курсу на вступ до Європейського Союзу, що опосередковує потребу формування оновленої моделі пенітенціарної системи, яка відповідатиме міжнародним стандартам.

За таких умов, важливого значення набуває теоретичне осмислення ролі міжнародних стандартів в означеній сфері на сучасному етапі. Дослідженням проблематики функціонування органів пенітенціарної системи в цілому займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: В.Б. Авер'янов, І.Г. Богатирьов, А.В. Кирилюк, В.В. Коваленко, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, Г.О. Радов, О.П. Хамходера, С.Я. Фаренюк, Д.В. Ягунов та інші. Проте, міжнародні стандарти у діяльності пенітенціарних органів на сучасному етапі є малодослідже-

ними у науці, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Законодавством України чітко передбачено процедуру визнання Україною конкретних міжнародних стандартів. Так, Законом України «Про міжнародні договори» встановлено, що згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Втім, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони. В свою чергу, ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі підписаного та офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами [1].

Отже, міжнародні стандарти стають частиною національного законодавства в установленому законом порядку. Їх ратифікація та рівень дотримання свідчать про ступінь розвитку країни.

Міжнародні стандарти з прав і свобод засуджених до позбавлення волі, що були створені в процесі тривалих пошуків світовим міжнародним співтовариством протягом XVIII–XX століть створили основу сучасної моделі практики відбування покарань, підґрунтям для яких стали прогресивні ідеї мислителів попередніх епох про права і свободи людини та практику виконання кримінальних покарань. Львовчкін В.А. досліджуючи процес міжнародного співробітництва з питань виконання покарань, виділяє чотири основних етапи формування міжнародних стандартів поведінки з в'язнями, прав і свобод засуджених:

перший етап (кінець XVIII століття – середина XIX століття) – зародження міжнародного співробітництва з пенітенціарних проблем та перші спроби реформування в'язничних установ;

другий етап (друга половина XIX століття – початок XX століття) – створення офіційних міжнародних організацій та проведення міжнародних конгресів з пенітенціарних проблем;

третій етап (середина XX століття) – етап реальної спроби створення міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі;

четвертий етап (починаючи з 1945 року – і до наших днів) – етап створення ООН та міжнародних стандартів з прав і свобод людини і громадянина, включаючи стандарти з прав і свобод засуджених до позбавлення волі [2].

Наприклад, Човган В.О. розглядає міжнародні стандарти у сфері прав засуджених як еталон обґрунтованості обмежень прав засуджених. Більшість норм цих документів так чи інакше стосуються саме проблеми меж обмеження прав особи в усьому їх різноманітті, тобто вказуючи, як «має бути» і як «не має бути» у в'язниці, міжнародні документи часто стосуються саме правообмежень засуджених. У цьому полягає загальний вплив стандартів на правообмежувальну діяльність держави, у той час як спеціальний вплив полягає у встановленні безпосередніх вимог до правообмежень, що застосовуються до в'язнів [3].

Говорячи про стандарт, слід відмітити, що в науковій літературі та законодавчих актах існує велика кількість тлумачень цього визначення. Зокрема, в розумінні Закону України «Про стандартизацію» «стандартом» є нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [4].

Згідно з Директивою 98/34/ЕС європейські стандарти визначаються як технічні норми, прийняті європейськими органами стандартизації з метою повторюваного чи постійного використання, і відповідність яким не є обов'язковою. За гармонізованими стандартами зберігається незобов'язуючий характер у світлі директив Нового підходу [5].

Отже, міжнародні стандарти поведінки із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань. Ці стандарти були узгоджені міжнародною спільнотою і в їх підґрунті насамперед лежить Загальна декларація прав людини [6], прийнятий на її розвиток Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [7], котрі їх ратифікували (в тому числі й Україна), містять відповідні положення щодо поведінки з особами, позбавленими волі.

Крім цих міжнародних документів загального (універсального) характеру є доволі великий перелік документів, що доповнюють і деталізують загальні принципи і безпосередньо стосуються засуджених. Перелік основних міжнародних правових документів щодо осіб, що відбувають покарання за вироком суду, нараховує понад 30 найменувань.

Важливо систематизувати їх за відповідними критеріями. З метою класифікації міжнародних стандартів, відповідно до їх змісту, науковцями вчинено ряд спроб поділити їх за певними критеріями. Так, наприклад, В.І. Олефір із співавторами [8] використали класифікацію міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених П.Г. Пономарьова [9], який поділив міжнародні стандарти у сфері захисту прав засуджених на дві групи за масштабом дії: універсальні (стандарти, які встановлені ООН) і регіональні (стандарти, встановлені Радою Європи або іншими регіональними об'єднаннями); на дві за спеціалізацією: загального характеру, що не містять спеціальних норм і регламентують поведінку із засудженими (у них наявні стандарти стосовно прав людини взагалі і, які стосуються й засуджених) та спеціального характеру – безпосередньо регламентують стандарти поведінки із засудженими. За ступенем обов'язковості для держав учасниць міжнародні стандарти у сфері захисту прав засуджених поділяються, за П.Г. Пономарьовим, на акти, які є обов'язковими для застосування національними системами виконання покарань та акти, які мають рекомендаційний характер [9].

Не можна не згадати ще один, на нашу думку, важливий класифікаційний поділ міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених, який враховує їх фізичну та духовну ізоляцію [10]. Так, Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими запровадили основну суть ізоляції засудженого, яка проявляється в тому, що позбавляють його свободи [11].

Сучасні міжнародні стандарти прав і свобод засуджених до позбавлення волі пропонується поділяти на дві групи:

а) стандарти загального характеру, що призначені для регламентації прав і свобод громадян в цілому, але містять окремі стандарти, які прямо чи опосередковано стосуються прав і свобод засуджених до позбавлення волі;

б) стандарти спеціалізованого характеру, в яких викладені правила поведінки із засудженими до позбавлення волі, їхні права та свободи.

Окрім цього, міжнародні стандарти з прав і свобод засуджених можна класифікувати, поділивши їх на:

1) стандарти організації режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі;

2) стандарти організації праці та професійної підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі;

3) стандарти організації виховної роботи із такими засудженими;

4) стандарти організації мікросоціальних умов відбування покарання у виді позбавлення волі [2].

За ступенем зобов'язань, що виникають при впровадженні міжнародних стандартів у кримінально-виконавче законодавство тих чи інших країн, існують положення, що є обов'язковими до виконання в національних кримінально-виконавчих системах, і такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких повинні бути створені відповідні соціально-економічні передумови.

Принципи, закладені в Загальній декларації прав людини, розвиваються в таких актах спеціалізованого характеру, що мають своєю метою виклад стандартів поведінки із засудженими, як: Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими (1955 р.) [11], Декларація про захист всіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (1975 р.) [13], Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) [14] тощо.

До європейських стандартів організації та правового регулювання виконання покарань належать: Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 р. [15]; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками

ками від 30 листопада 1964 р. [16]; Європейські тюремні правила, оголошені рекомендацією № К (87) 3 Комітету міністрів Ради Європи від 12 лютого 1987 р. [17]; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі [18]; відносно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених [19]; про працю ув'язнених [20].

Наведений перелік міжнародних документів за масштабами їх дії дозволяє виділити серед них стандарти поведінки з засудженими універсального (розробленого ООН) та регіонального (на рівні Ради Європи) характеру.

Серед перерахованих міжнародних документів можна виділити стандарти: а) що стосуються поведінки з особами, позбавленими волі, серед яких чільне місце займають Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими і Європейські тюремні правила, та б) правила застосування заходів, не пов'язаних із позбавлення волі (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним Ув'язненням (Токійські правила) і Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів).

Слід відзначити, що всі вищезазначені міжнародні стандарти та акти, відіграють ключову роль у формуванні світового права та забезпеченні прав засуджених. Вони встановлюють мінімальні стандарти, яких мають дотримуватися всі країни, незалежно від їхньої політичної системи та рівня економічного розвитку. Всі ці документи гарантують, що навіть особи, які позбавлені волі, зберігають свої основні права, такі як право на життя, гуманне поводження, медичну допомогу, доступ до юстиції тощо. Завдяки цим документам формується спільний розуміння того, що є прийнятним, а що неприпустимим у поведінці з ув'язненими, що сприяє уніфікації правових норм у різних країнах.

Охарактеризуємо детальніше Правила Нельсона Манделі (Правила Манделі), які відображають загальний принцип і практику поведінки з в'язнями. Це є мінімальні умови, що розглядаються Організацією Об'єднаних Націй як прийнятні, і як такі, що покликані також забезпечувати захист в'язнів від поганого поводження, особливо в тому, що стосується підтримання дисципліни і застосування заходів щодо наведення порядку в пенітенціарних установах. Правила Манделі як і більшість міжнародних стандартів мають рекомендаційний характер, але не зважаючи на це, визнаються та використовуються більшістю демократичних країн світу.

Основним принципом даного міжнародного документу є відсутність дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, сімейного становища або соціального стану.

В Правилах Манделі визначені основні вимоги до ведення реєстру про в'язнів; необхідності утримання осіб в різних закладах в залежності від категорій в'язнів, з урахуванням їхньої статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їх ув'язнення та нормативно визначеного характеру поведінки з ними; вимоги, до приміщень де живуть та працюють в'язні, які повинні відповідати всім санітарним вимогам, причому належну увагу слід звертати на кліматичні умови, особливо на кубатуру цих приміщень, на мінімальну площу їх, на освітлення, опалення і вентиляцію; вимоги до особистої гігієни в'язнів, які повинні її дотримуватись, одягу та спальних приладів; вимоги до належного харчування, яке повинно бути достатньої калорійності та якості для підтримання його здоров'я і сил, наявності питної води; зберігання майна в'язнів; обов'язок адміністрації повідомляти рідних про смерть, хворобу, переведення в'язня та інше [21].

Ряд рекомендацій стосується підбору персоналу адміністрації. Визначено, що органи тюремного управління повинні піклуватися про ретельний відбір персоналу всіх

категорій, оскільки добра робота в'язничних установ залежить від добросовісності, гуманності, компетентності і особистих якостей цих співробітників.

В'язнична адміністрація повинна постійно прививати своїм працівникам та громадськості думку про те, що вона виконує роботу великого суспільного значення. Для підсилення цього переконання вона повинна використовувати можливості суспільної інформації.

Пенітенціарні заклади і служби повинні підлягати регулярній інспекції з боку кваліфікованих і досвідчених інспекторів, яких призначає компетентна влада. Інспектори повинні, зокрема, переконатися в тому, що місця ув'язнення працюють відповідно до чинних законів і приписів і що їхня робота відповідає завданням, поставленим перед пенітенціарними і виправними службами [11].

Автори коментаря до Мінімальних стандартних правил поведінки із ув'язненими, підготовленого організацією Міжнародна тюремна реформа, вказують, що ціла низка досліджень у галузі кримінології показала, що поневір'яння та страждання в тюремному житті зближують ув'язнених із нормами тюремного світу і злочинними співтовариствами та призводять до заперечення загальноновизнаних. Це означає, що навіть якщо право на самовизначення втрачає сенс у разі тюремного ув'язнення, можливість реалізації самовизначення й особиста відповідальність мають забезпечуватися на максимально можливому рівні. Для цієї мети автори вважають, що у зв'язку з цим почуття справедливості і практичні міркування вимагають, щоб страждання, пов'язані з тюремним ув'язненням, обмежувалися тільки тим, що неминуче пов'язано із самим фактом утримання у в'язниці. При цьому, фактично визнаючи проблему, пов'язану із неоднозначністю того, що слід вважати такими (фактичними) обмеженнями, вони підкреслюють її непостійність та відсутність сталого розуміння неминучості: «Усе те, що вважається неминучими наслідками тюремного ув'язнення, повинно стати предметом постійного контролю і переоцінки з метою їх зменшення» [3].

Аналіз положень Правил Манделі дає змогу говорити, що основні рекомендації можна поділити на декілька одиниць груп. Зокрема: положення, що стосуються правового статусу засуджених та осіб, узятих під варту; положення стосовно надання медичних послуг; положення стосовно освіти, праці, відпочинку, тощо [21].

Основні принципи поведінки із засудженими, що містяться в Правилах Манделі носять фундаментальний характер та ґрунтуються на необхідності забезпечення прав засуджених та осіб, узятих під варту. Права в'язнів невіддільні від загальних прав людини, що означає, що ці особи, мають право на життя, особисту недоторканість, здоров'я, працю, відпочинок, не застосування до них тортур чи іншого нелюдського поводження, на повагу людської гідності, на певні правові процедури, свободу від будь якої дискримінації, свободу від рабства, свободу совісті на думок, свободу віросповідання, недоторканість сімейного життя, самовдосконалювання.

Окрім цього слід звернутись до положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1984 року. Цю Конвенцію справедливо вважають ключовим міжнародним документом, що забороняє застосування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання має універсальний характер і є обов'язковою для всіх держав, які її ратифікували.

Основними принципами Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання є абсолютна

заборона катувань, незалежно від обставин, та обов'язок держав вживати ефективних заходів для запобігання таким діям. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання також передбачає створення механізмів контролю за дотриманням її положень, зокрема Комітету проти катувань, який розглядає повідомлення про порушення прав, передбачених Конвенцією. Крім того, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання містить положення про екстрадицію та видачу осіб, підозрюваних у застосуванні катувань, а також про надання допомоги жертвам катувань.

Таким чином слід відмітити, що Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання відіграє важливу роль у захисті прав людини та запобіганні жорстокому поводженню, а її положення є основою для національного законодавства багатьох країн, включаючи Україну, і сприяють формуванню міжнародного стандарту поводження з людьми, які перебувають під вартою або в інших ситуаціях, коли вони можуть бути вразливими до катувань. Також положення Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання також слугують важливим інструментом для міжнародних організа-

цій та правозахисних груп у їхній роботі з моніторингу та запобігання катуванням [22].

Висновки. Таким чином необхідно відмітити, про існування значної кількості міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених та осіб, узятих під варту, що в свою чергу свідчить та підтверджує необхідність захисту від порушень прав ув'язнених, які є так би мовити вразливою категорією та права яких частіше у порівнянні з іншими зазнають порушень.

Основними міжнародними документами, що регулюють функціонування пенітенціарних органів, є Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) та Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, положеннями яких встановлено мінімальні стандарти щодо умов тримання, медичного обслуговування, дисципліни, зв'язків з родичами та інших аспектів життя ув'язнених.

Міжнародні стандарти функціонування пенітенціарних органів є основоположними для забезпечення належного рівня поводження з ув'язненими та дотримання їхніх прав. Вони відображають загальнолюдські цінності, такі як гідність, повага до особистості та справедливність. Дотримання цих стандартів є обов'язковим для держав, які прагнуть до членства в міжнародних організаціях та розвитку демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
2. Львович В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: автореф. дис...к.ю.н. Київ. 2002. 23 с.
3. Човган В.О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування: монографія. Харків: Права людини, 2017. 608 с.
4. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18/>.
5. Чувпило О.О. Технічне регулювання в Україні. Навчальний посібник. Київ: ІМБ КНУ імені Тараса Шевченка. 2004. 135 с.
6. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 19.10.1973 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник. Київ, 2016. 264 с.
9. Пономарьов П.Г. Міжнародно-правові стандарти поводження з ув'язненими і національні варіанти їх реалізації: навч. посіб. Київ, 1994. 112 с.
10. Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення. Львів: Галицька видавнича спілка 2014. 254 с.
11. Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими: збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України. Харків: Харків юрид. 2008. С. 78–89.
12. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: міжнародний документ від 17.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
13. Резолюція 1984/50 Економічної і Соціальної Ради ООН: міжнародний документ від 25.05.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_226.
14. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): міжнародний документ від 29.11.1985. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85321>.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
16. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками: міжнародний документ від 30.11.1964 р. № 994_007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_007.
17. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): міжнародний документ від 11.01.2006. URL: <https://rm.coe.int/rec-2006-2-on-european-prison-rules-ukrainian/16808b60d6>.
18. Резолюція N (76) 10 про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі: міжнародний документ від 09.03.1976. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169531_169531.
19. Резолюція (62) 2 Комітету міністрів державам-членам відносно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених: міжнародний документ від 01.02.1962. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62006>.
20. Резолюція (75) 25 про працю ув'язнених: міжнародний документ від 18.09.1975. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169568_169568.
21. Miranda v. Arizona, 384 U.S. 436. 1966. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/384/436/>
22. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнародний документ від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text